

Carl Fredrik Liljevalch junior

Affärsman, industriman och donator

Nils e. Westling
Bergviks Industrimuseum

Innehållsförteckning

Förord	4
Entreprenörer	6
<i>Kort om släkten Liljevalch</i>	6
<i>Personen Carl Fredrik Liljevalch jr</i>	6
Virke och pappersmassa i Bergviksbolaget	9
Järnväg och gruvor i Bergslagen	13
Malmfälten i Gällivare och Kiruna	19
Boende	20
<i>Saltskogs gård i Södertälje</i>	20
<i>Medstugan i Åre</i>	21
Familj och vänner	23
<i>Far, bröder och svärson</i>	23
<i>Vänner och nätverk</i>	24
Arv och donationer	26
<i>Biologiska museer och Cassels donation</i>	27
<i>Liljevalchs konsthall på Djurgården i Stockholm</i>	27
<i>Samstugan i Bergvik</i>	28
Efterord	29
Käll- och litteraturförteckning	30

Förord

”Carl Fredrik Liljevalch jr:s namn hör idag till de glömda namnen även i dessa trakter, där hans betydelse en gång var avsevärd.” Så skrev Ingvar Oremark, en av initiativtagarna till Bergviks Industrimuseum och före detta Personaldirektör i Bergvik & Ala AB, inledningsvis i den text som följde med ett målat porträtt av Carl Fredrik Liljevalch jr. Målningen skänktes till Bergviks Industrimuseum 2013. Tavlan hade tidigare suttit i Lindens servicehus några hundra meter från Industrimuseet. Ett eller ett par år tidigare hade samme Ingvar Oremark sett till att Liljevalchs kontorsbord och skåp levererades till Industrimuseet från ett STORA kontor som skulle avvecklas.

Ungefär 100 år efter sin död gör sig alltså Carl Fredrik Liljevalch jr uppmärksammad i Bergviks Industrimuseum. Ett museum som inryms i det kvarvarande huset i den Bergviksfabrik där Liljevalch var verkställande direktör 1868 – 1897. De flesta sammankopplar museet och fabriken med kemisten och uppfinnaren Carl Daniel Ekman. Men nu tycks det som Liljevalch också, och med rätta, vill vara med.

Nu har ett begynnande intresse väckts hos undertecknad, intresset att veta mer om Liljevalch. Oremarks text bidrar givetvis till detta:

”För våra bygder skall Liljevalch kanske främst ihågkommas för att det var han som engagerade och gav tillräckliga resurser åt ingenjör CARL DANIEL EKMAN – ett alternativ till nedläggning av den totalt misslyckade trämassfabriken engelsmännen

låtitt uppföra i Bergvik år 1869. Detta ledde till sulfitmetodens uppfinnande och startandet av världens första sulfitfabrik i Bergvik.

Andra stora insatser från Liljevalchs sida av betydelse för vårt lands industriella utveckling var skapandet av Grängesbergsbolaget och Trafik AB Grängesberg-Oxelösund, kommande flaggskepp inom järnbruksrörelse och järnvägs kommunikation. Det har berättats att Liljevalch var en mycket magnifik person, tvåmeterskarl och med en air av distans, oerhört kompetent och med vida internationella insikter och kontakter...”

Mitt intresse för Liljevalch tilltog alltmer. Under årens lopp har jag letat efter någon form av bok om honom, men inte funnit någonting i den stilen. Däremot finns han nämnd och omskriven i andra böcker, dokument och hemsidor. Jag har samlat på mig uppgifter om Carl Fredrik Liljevalch jr. Man får leta, vilket känns märkligt mot bakgrund av hans stora betydelse för Sveriges industriutveckling. Han är idag mest känd för att efter sin död möjliggjort byggandet av Liljevalchs konsthall på Djurgården i Stockholm. Någonting som vi av flera anledningar ska vara evigt tacksamma för idag.

Här följer nu min skrift om Liljevalch. Skriften bygger på de texter och dokument som jag letat upp och tagit del av. En del handlar uteslutande om Liljevalch, en del handlar om mycket annat men nämner Liljevalch i ett sammanhang. Huvudinriktningen är givetvis vad han som industriman och affärsman samt ställföreträdare i Sve-

rige för engelska finansiärer åstadkom. Men under ”resans” gång dyker det upp händelser, antydningar etcetera som gör mig nyfiken att leta vidare. Frieriet till Kata Dalström är ett sådant exempel liksom inköpet av myskoxar. Ur ett Bergviksperspektiv har jag dessutom hoppats på att Liljevalchs vägar i Kiruna och malmfälten korsats av Karl Tirén, stins i Bergvik och sameforskare, spelman och fiolbyggare, när Tirén var stationsskrivare vid Kiruna tågstation 1904 – 1907, men något sådant möte har jag inte lyckats upptäcka. Men ibland dyker information upp utan att man begriper hur. Hoppet finns kvar. Har i alla fall fått en text från Kiruna Forskarförening

där det framgår att Tirén trots kort tid i Kiruna gjorde stort avtryck även där. I Bergvik anordnade Tirén kulturaftnar i Samstugan som byggdes 1916 med donerade medel från Liljevalch.

Undertecknad tar gärna emot ytterligare material om personen Carl Fredrik Liljevalch jr och om hans leverne och gärningar. En person väl värd att ha i minne och lyfta fram när Sverige utvecklades från u-land till ett blivande industriland i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Bergvik våren 2020

Nils e. Westling

ordf. Bergviks Allting/Industrimuseum

Entreprenörer

Kort om släkten Liljevalch

Carl Fredrik Liljevalch junior föddes i Stockholm. Familjen bestod av fadern Carl Fredrik senior, entreprenör och affärsman, modern Margareta de la Rose samt 10 barn varav endast sex uppnådde vuxen ålder. De bodde i Stockholm bland annat vid Folkungagatans slut, strax intill faderns träförädlingsrörelse vid Tegelviken. Från slutet av 1840-talet vistades den stora familjen på Gotland, där fadern engagerat sig i Myrodlingsbolaget.

Den Liljevalchska klanen, även utanför Carl Fredrik seniors egen familj, var näst intill frenetiskt företagsam. Med en nedärvd entreprenörsanda, internationella kontakter och intresse för finanser, rederinäring och

skogshantering formade sönerna, inklusive Carl Fredrik jr, sina egna karriärer.

Gemensamt för både den yngre och äldre generationen Liljevalch var att de helst inte ville rikta uppmärksamhet mot sina egna personer, trots deras stora insatser för svenskt näringsliv. På grund av denna ovilja att framhäva sig finns inte mycket material bevarat, och inte heller publicerat, om Liljevalchs släkt och verksamheter. Detta är möjligen en aning förvånande med tanke på deras inflytande över svensk industrialisering och framgångsrika entreprenörskap.

Den Liljevalchska släkten upphörde troligtvis på manssidan år 1927 med Eduard Carl Fredrik Liljevalchs död.

Personen Carl Fredrik Liljevalch Jr

Carl Fredrik Liljevalch juniors liv, 29 juli 1837–24 april 1909, sammanfaller med Sveriges omvandling från bondesamhälle till industriland – en utveckling där han spelade en framträdande roll.

Liljevalch var en inflytelserik industriman. Personligen var han tillbakadragen och försynt. Han var "inte bara till det yttre en konungslig gestalt, en tvåmeterskarl med böljande skägg, han var också andligt storvulen, generös och en utpräglad individualist", lyder ett minnesord från Bergvik, där han inledde sin industriella verksamhet. Han gifte sig aldrig. Han var utpräglad blyg, men kunde samtidigt visa en underfundig humor. Trots att han betraktades

som tillbakadragen och försynt hade Liljevalch en stor umgängeskrets med personer av skiftande bakgrund. Han var bland annat intresserad av konst, antikviteter, botanik, jakt och fiske.

Carl Fredrik Liljevalch jr betraktades som svår att komma nära. Han kombinerade pondus med trygghet och ansågs förtroendegivande. Han hade även förmåga att diktera samtidigt som han var duktig på att medla och jämka. En läggning som finns dokumenterad i Bergviksbolagets tidiga historia under Carl Daniel Ekmans tid, då viljor drog åt olika håll.

Carl Fredrik hade en liberal och human livshållning. Berättelserna om hans tysta

sociala hjälpsamhet är många. Stockholms Dagblad skrev att han årliga avsatte 80 000 kronor i mecenatskap.

Han föddes i Stockholm, gick i skola på Gotland, och fick anställning på Lars Johan Hiertas kontor i Stockholm, affärsstudier och anställning i London vid bankfirman Thomson, Bonar & Co. När det var dags att flytta hem till Sverige placerade firmans chef Christopher Weguelin, som uppmärksammat svenskens potential, Carl Fredrik jr vid Bergviks sågverk i Hälsingland. År 1868 utnämndes han till verkställande direktör vid Bergvik & Ala AB, 1872 blev han även Vd för Klotens AB i Bergslagen och 1883 accepterade han uppdraget som Vd för nybildade Grängesbergs Grufve AB, som utvecklades till Grängesbergsbolaget, samt dotterbolaget TGOJ (Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund Järnvägar). Ledamot av styrelsen för bl. a AB Biologiska museet i Sthlm från 1892, för Trafik AB Grängesberg—Oxelösund, TGO, 1896–1908, ordförande där 1897–98, ledamot av styrelsen för LKAB 1903–08.

Londons finanskretsar

Carl Fredrik jr tog djupt intryck av Hiertas inställning till entreprenörskapet: pengarna skulle tjänas på affärer som var nyttiga för Sverige och vinsten användas till att förstärka näringslivet och förbättra levnadsvillkoren för dem som utförde arbetet. Efter något år hos Hierta flyttade den unge Carl Fredrik jr till England för vidare skolning inom affärsvärlden. Här arbetade han under flera år åt den välkända bankfirman Thomson, Bonar & Co som investerade i den norrländska sågindustrin. I London lärde han känna flera betydande personer i engelska finanskretsar. När han återvänt till Sverige kom han bland annat att verka som ombud för rika brittiska finansiärer som un-

der senare delen av 1800-talet pumpade in kapital i Sverige.

Skogen, malmen och järnvägarna

Liljevalchs framsynta investeringar i skog, malm och järnvägar, gav en enormt stor avkastning. Hans tanke om att egna investeringar och kapital skulle komma samhället och medborgarna till del kunde förverkligas. Under sin livstid donerade han omkring 3,3 miljoner kronor per år, i dagens penningvärde, bland annat till vetenskapliga ändamål och yrkesutbildningar.

De riktigt fattiga i samhället var också föremål för Liljevalchs omsorger. Donationer till både organisationer och enskilda personer bidrog till lindring av den värsta nöden. Även plikttrogna och lojala medarbetare mottog chefens uppriktiga uppskattning i form av avsevärda summor. Hushållerskan och trotjänarinnan Elisabeth Lundgren sändes regelbundet till utländska kurorter och i Carl Fredriks testamente uppmanades hon, vid sidan av en ansenlig summa pengar, att välja möbler och andra delar ur bohaget för att skapa sig ett eget hem.

Liljevalch jr hade två lantligt belägna hem som han själv satte sin prägel på och engagerade sig i skötseln av. Förklaringen till att hans val föll på dessa två ställen var hans luftrörsbesvär. Södertälje var känt för sitt hälsosamma klimat och en populär badort med tillgängliga så kallade baddoktorer. Jämtländska Medstugan, i trakterna av Åre och Duved, med sin höga och klara luft ansågs allmänt välgörande.

Djurgården

I huvudstaden hyrde Carl Fredrik jr ett modernt boende i greve von Halwylls fastighet i hörnet av Vasagatan och Vattugatan. Med tanke på Liljevalchs naturintresse och hans behov av att söka lindring för sina luftrörsbesvär, så var huvudstadens punsch- och ci-

garrimpregnerade restaurangliv troligen inte den miljö han trivdes bäst i. Däremot kan man tänka sig att friluftsliv och nöjeslivet på det lantliga Djurgården utövade en viss attraktion på Liljevalch innan han köpte Saltskog i Södertälje och byggde jaktvillan i Jämtland.

Naturen, jakten och fisket

Länsagronom Per Sylvan i Östersund som var rådgivare vid byggande av ladugård, ekonomibyggnader med mera i Medstugan har beskrivit Liljevalch som en person med förtjusning för långa och strapatsrika vildmarksturer liksom hans intresse för jakt och fiske. Sylvan framhåller också Liljevalchs omsorg och intresse för byn och dess utveckling samt att han tyckte om att se sig som den jämtländska fjällbyns store välgörare.

Liljevalch jr förblev ungkarl hela sitt liv. Men minst en gång lär han ha friat och det var till den unga fröken Maria Carlberg, som senare blev känd som agitatorn Kata Dalström. Carl Fredrik var bekant med Katas far, professor J.O. Carlberg, Bångbro i Ljusnarsbergs socken. Liljevalch ska ha blivit så fäst vid den unga flickan att han friat till henne men fått nej. Av Katas memoarer framgår inget om frieriet men att de tog en ridtur och han bad om en kyss, som han fick. Efteråt tycks Kata ha ångrat sig och skriver ”Mann bör inte behandla unga flickor så – åtminstone inte om de är brådmogna som jag nog var”. Ålderskillnaden på 20 år spelade nog också in, trots att Kata gifte sig några år senare med en 20 år äldre man. När Liljevalch friade var Kata för-

modligen i 15 års åldern. På den tiden var det lagligt att gifta sig från 15 år. Vänskapen och tillgivenheten fortsatte dock under årens lopp. Liljevalch kom att bli en betydande mecenat i det svenska samhället och den socialistiska agitatorn Kata vände sig då och då till honom för att få ekonomiska bidrag till sin hjälp- och folkbildningsverksamhet. Oftast fick hon det hon efterfrågade.

Farbror Bull och Grossen

Carl Fredrik hade smeknamnet Bull inom familjen och bland vännerna. Av Kata Dalström kallades han Farbror Bull. Bland Medstuguborna kallades han Grossen. I boken Gränges, en krönika om svensk järnmalm skriver Nils Meinander ”Liljevalch är för eftervärlden svår att komma nära. Inte heller samtiden hade det i det avseendet så mycket lättare. Smeknamnet ’Bull’ för i tankarna något tryggt och förtroendeingivande. Hans pondus var stor.”

1886 adopterade Liljevalch Fanny Wesche som sin dotter som då flyttade till honom i Saltskog gård i Södertälje. Hon gifte sig 1898 med Carl Hultgren.

I dag tycks Carl Fredrik Liljevalch jr:s tidiga insatser för svensk industri och export bortglömda men avtrycken existerar fortfarande i form av SJ, SSAB och LKAB. 1957 blev LKAB helstatligt, i slutet av 1970-talet uppgick Grängesbergslaget i Svenskt Stål AB, medan TGOJ under 1980-talet överfördes till SJ och Banverket och infördes med det övriga statliga järnvägsnätet.

Virke och pappersmassa i Bergviksbolaget

Vid hemkomsten från åren i London var Liljevalchs uppdrag att tillvarata den engelska bankirfirmans många intressen, såväl inom bergsbruk som inom träindustri, bland annat inom Bergviksbolagets verksamhet i Hälsingland.

Gefleborgs Sågverks Actie Bolag, GSAB, bildades i Stockholm i november 1852 av ett antal industriidkare. Bildandet skedde i Stockholm, men en finansiell maktkamp utspelades i London. Där den skotske Patronen Dickson och hans agenter försökte stoppa den engelska investeringen eftersom de såg det som en konkurrent till deras egna planer för området i södra Hälsingland. Det handlade om start av sågverk och flottning samt export, och älven Ljusnans dalgång samt skogsarealer.

På hösten samma år kunde dock GSAB förvärva ett pappersbruk och ett vattendrivet sågverk i Bergvik, strax utanför Söderhamn. Som ett resultat av detta ändrades också bolagsnamnet till Bergviks Sågverks Aktiebolag. År 1854 inleddes arbetet med att utöka verksamheten med ett sågverk i Ala, beläget vid kusten. Året därpå kunde den nya ångsågen tas i drift, vilken blev

den första i Hälsingland och den sjunde i Sverige.

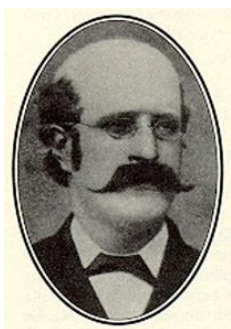
Uppdraget i Sverige för Liljevalch från bankirfirman I Thomson, T Bonar & Co ("T&B") och dess chef Christopher Weguelin var bland annat tillgodogörande av de norrländska skogrikeedomarna. I Sverige blir Liljevalch, från juli 1868, Weguelins ställföreträdare. Sammanförandet av Bergviksbolaget blev den främsta frukten av hans arbete inom skogs- och pappersmassaområdet.

Bergvik & Ala AB

Trots investeringar fick Bergviks Sågverks AB ekonomiska problem, och gick i konkurs 1867. Bergviks sågverks största fordringsägare Chr. Weguelin, hade vid det här laget redan tagit bolagets anläggningar och aktier och som garanti förvärvade han nu även resterande tillgångar. 1876 bildade han ett nytt bolag, Bergvik och Ala AB. Vid den tidpunkten hade redan en fabrik för tillverkning av sulfitmassa sedan två år tillbaka varit i drift i Bergvik. I bolagets styrelse återfinns bland annat O.R. Thempander.

"T&B" ägde pappersbruk i England. Under

tiden i London kom Liljevalch i kontakt med George Fry, som också var knuten till "T&B" som försäljningsagent. Fry hade sedan 1869 patent på ett sätt att tillverka sodamassa. Fry fick i uppdrag att tillsammans med Liljevalch och Bergviksbolagets disponent Uno Ulin konstruera och anlägga en sodamassafabrik i Bergvik.

Carl Daniel Ekman

I Stockholm blev Liljevalch bekant med den unge kemiingenjören Carl Daniel Ekman. Liljevalch sammanförde Ekman med Fry. Ett resultat av detta blev att Ekman den 8 juli 1871 blev anställd vid "T&B"s laboratorium i England. Hans första uppgift blev att experimentera med blekning av sodamassa. Arbetet med sodamassafabriken i Bergvik pågick under 1870 och 1871, men försenades mycket genom en ovanligt kall och snöig väderlek under vintern, speciellt de engelska montörerna som var ovana vid köld fick problem. Under hösten 1871 kunde ett provkok göras. Resultatet var dåligt och sodamassafabriken lades ner.

Ekman kopplades till Bergviksbolaget. I fabriken fick han ett eget laboratorium. När sodamassafabriken nådde vägs ände fick Ekman uppdraget att istället utveckla en metod för tillverkning av kokvätska i större skala för tillverkning av sulfitmassa. Detta arbete försiggick under största hemlighet, inte ens fabrikschefen hade tillträde till det så kallade "Laboratoriet". C D Ekman lyckades i en liten försökskokare framställa kemisk trämassa med hjälp av svavelsyra och grekisk magnesit. Det första pro-

vet skickades till England i december 1872. Den lilla provkakan väckte stort uppseende och uppfinningen hemlighölls på det strängaste, i avvaktan på erhållande av patent. Ekman kallades till London för att fixa detta. Patentet blev godkänt först i början av 1874. Då färdigställdes även den ombyggda fabriken i Bergvik.

I ett brev daterat 31 januari 1874 skriver Uno Ulin "...herr Ekman har nu gjort åtskilliga utmärkt lyckade provkokningar i Arundelboilern...". Fabriken var i full drift den 12 oktober 1874 och den 25 november kunde den första exporten av "the Ekman Pulp" ske. En ny världsindustri såg dagens ljus. Eller som Ewald Granström skriver: "Bergviksfabriken kan därför tillräkna sig äran att ha varit världens första fabrik för tillverkning av kemisk trämassa enligt sulfitmetoden."

Ulin och Liljevalch

Samarbetet och förhållandet mellan Ulin och Liljevalch var av stor betydelse för Bergvik & Ala AB. Trots den stora ålderskillnaden fanns ett ömsesidigt förtroende redan från deras första möte. Ett samarbete som det sällan finns någon motsvarighet till. Samarbetet kom att ha en avgörande betydelse när Chr. Weguelin insjuknade såväl fysiskt som psykiskt i slutet av 1879. Det utvecklades en kamp om Bergviksbolagets framtid. Två kraftfält kan urskiljas efter Weguelins bortgång 1881; Ekman och Fry i London, Liljevalch och Ulin i Sverige. Liljevalch drog det längsta strået eller som Spaak skriver "Man kan dock samtidigt konstatera, att Liljevalch genom sitt rådiga uppträdande i en kritisk situation och hans bestämda hävdande av de svenska intressena lyckats förskaffa sig en ökad respekt hos firmans* ledning, vilket i inte ringa mån gottgjorde den lidna förlusten, och som i varje fall synes ha förhindrat, att en hastig avveckling av sulfitcellu-

losafabrikationen vid Bergvik kommit att äga rum.”

(*firmans ledning i det här fallet är delägarna i ”T&B”, som ägde Bergviksbolaget, men som efter Chr. Weguelins fränfälle inte hade grepp om verksamheten i Sverige). Efter Weguelins bortgång 1881 ombildades företaget till Bergvik och Ala Nya AB.

Uno Ulin

Under 1870-talet var Liljevalch och Ulin även verksamma att för egen del, med Weguelins tillåtelse, inköpa skogar och avverkningsrätter i bland annat Norrala och Trönö, norr om Söderhamn. 1871 påbörjades uppförande av ett ångsågverk i Djupvik. I augusti 1872 blev sågen färdig. 1879 bildas Djupviks Aktiebolag. Ett nära samarbete med ”T&B” samt Bergvik & Ala AB etablerades. I slutet av 1888 köptes verket av Bergvik & Ala Nya AB. Några år senare, 1893, köpte bolaget också Utviks sågverk då av engelsmannen Cassel som i mångt och mycket intagit Weguelins plattform, efter dennes död.

Betydelsefulla förvärv

Bolagets verksamhet kom under de följande åren att utökas med uppköp av flera sågverk. År 1890 genomfördes det betydelsefulla förvärvet av de s.k. Hamrångeverken, som tillförde bolaget 24 000 hektar mark, varav 18 500 ha produktiv skogsmark i norra Gästrikland. Ett exempel på

Liljevalchs förmåga där han åt Bergviksbolaget lyckades förvärva Viforsskogarna, som tillhörde Hamrångeverken eller det Schinkelska fideikommisset. Där lyckades man genomföra förvärv av ett fideikommiss. Det var en stor juridisk bragd. Man överflyttade fideikommissrätten till Tidö slott och egendom, ett antal hyreshus i Stockholm och en miljon kronor i kontanter. Det var en av de bästa affärer som gjorts utav Bergviksbolaget.

Ewald Granström skriver ”...genom köpebrev den 23 jan. 1890 försålde Axmar, Wifors och Wiksjö bruksegendomar med tillhörande hemman till Grosshandlare C.F. Liljevalch j:r, som omedelbart transporterade köpet på Bergvik och Ala Nya Aktiebolag.”

Ytterligare ett förvärv av största betydelse genomfördes 1897 när Dicksons bolag med 91 000 hektar skog i Hälsingland och Härjedalen samt sågverk och snickerifabrik i Askesta med tillhörande lastageplats i Sandarne köptes från det krisdrabbade Svartviks AB. Med på köpet följde även Marma–Sandarne Järnväg. Tillgångarna inordnades året därpå i ett till Bergvik & Ala helägt dotterbolag med namnet Sandarne AB.

Nedläggning och nybygge

Sulfitfabriken i Bergvik kom med tiden att bli gammalmodig, och lades ner 1897 för att sex år senare ersättas av en ny i den närbelägna orten Vannsätter. 1897 lämnade Liljevalch, på grund av sviktande hälsa, Bergviksbolaget och efterträddes av John Fjästad. År 1900 tillträdde Vollrath Tham jr som vd i bolaget. Vid det läget hade en uppslitande strid blossat upp inom ledningen. Det handlade om bolaget skulle bygga en egen fabrik eller att köpa hela aktiestocken i Storviks Sulfit AB. Liljevalch kopplades in. Han konstaterade att den bli-

vande sulfitfabrik bör ligga på en strategisk lämplig plats och inte på ett ställe där virkestransporterna kostar så mycket att det motsvarar en årlig ränta på ett kapital om 5 milj. kr. I ett brev den 16 augusti avslutar Liljevalch med att ”Tammen väntas hit i afton eller i morgon”, och då skall han ta upp frågan med honom. I en promemoria den 18 augusti framhåller Tham på det bestämdaste att avböja den föreslagna affären

gällande Storviks Sulfit AB. Den 15 november 1900 beslutar styrelsen att bygga sin egen sulfitfabrik i Bergvik. Fabriken byggdes på hemmanen 6, 7 och 8 i Vannsätters by, på norra stranden av Smalsjön – en vik av Bergviken i älven Ljusnan. 1916 blev bolaget helsvenskt genom Handelsbanken.

Järnväg och gruvor i Bergslagen

Carl Fredrik Liljevalch jr hade tidigt konstaterat att en förutsättning för utvecklingen av svensk industri var effektiva järnvägs-kommunikationer. Inom landet fanns varken kapital eller kunskap som kunde satsas på ett gemensamt järnvägsnät för industriell transport. Däremot fanns brittiska finansärer som Liljevalch jr ville förmå till investeringar i svensk malmexport med vidhängande järnvägslinjer. En finansieringsgrupp bildades kring engelsmannen Christopher Weguelin, firma I Thomson, T Bonar & Co ("T&B").

Christopher Weguelin

Tillsammans med Liljevalch som ställföreträdare och sakkunnig i de lokala förhållandena fick gruppen en stor och avgörande betydelse. Ludvika bands samman med Oxelösund, och därmed upprättades en för tidens förhållanden billig exportväg för Bergslagens traditionella produkter.

I början av 1870-talet var konjunkturen gynnsam för djärva finansiella operationer. Med Liljevalch som ombud köpte Weguelins konsortium domäner, gruvor, hyttor och hamrar i trakten av Grängesberg. För att driva den stora verksamheten bildades 1876 Klotens AB med Liljevalch som verkställande direktör. Efter bildandet började Klotens AB att köpa upp gruvor och gruvandelar framför allt i Grängesbergsfältet under de kommande åren. Det var vid denna tid politiskt känsligt med utländska intressen i svenska företag. Carl Fredrik Liljevalch kunde övervinna dessa svårigheter med hjälp av O R Themptander som hade både "juridiskt handlag och politiskt inflytande".

Klotenverken

Från att på 1600-talet ha bestått av en masugn och en hammarsmedja utvecklades Kloten till att på 1860-talet bli en stor bruksrörelse. Det engelska konsortium som byggde Frövi-Ludvika järnväg förvärvade hela Klotenverkens egendomar år 1872 bestående av hyttor och hammarsmedjor men också stora skogsområden, kvarnar, sågar, gruvor och gruvandelar. Efter köpet av Klotenverken väcktes frågan om en järnvägsförbindelse mellan Kloten och Bång-

hammar, Kopparberg. Tanken var att rationalisera transporter av malm, tackjärn och trävaror. Den 22 km långa banan byggdes av Gustaf Dalström, mest känd för sitt äktenskap med den socialistiska agitatorn Kata Dalström, som var bekant med Liljevalch sedan flera år. Det första loket kunde rulla in på Klotens station julafton 1875.

Sågverk och järnhantering

Under 1870-talets inledning gick sågverksrörelsen snabbare framåt än järnhanteringen. — "Ju mer jag funderar över den svenska järnhanteringen, desto mer övertygad blir jag om att skogstillgångarna inte borde tas ut i form av träkol!", skrev Liljevalch till Weguelin i november 1874. Han menade att det skulle löna sig att forsla sågblock till någon av sågarna vid Mälaren. I Kloten byggdes därefter en såg med tre enkla ramar och två cirkelsågar.

Vollerath Tham

1875 inledde Liljevalch ett långt och givande samarbete, som skulle vara livet ut, med Vollerath Tham, i och med att han sattes in som disponent vid Kloten. Tham hade tidigare varit verksam som brukspatron vid olika bruk. Tham och huvudkontoret med all verksamhet placerades i Kloten. Tham beskrevs som en *"högväxt och ståtlig man med energiska drag, klart och redigt huvud, överlägsen arbetsledare och med sällsynt arbetslust och arbetsförmåga."* Hans uppgifter blev omfattande med att reformera skogsbruket, kolnings-

verksamheten, gruvbrytningen, nybyggnader och ombyggnader av kolargårdar och arbetsbostäder. Vidare skulle han förändra bokföringsrutiner och rapportväsen och avsluta den gamla brukskulturen. De anställda skulle nu få kontanta månadslöner istället för livsmedel och kläder genom det traditionella motboksförfarandet i bruksboden.

År 1876 ombildas Klotenverken från ett handelsbolag till aktiebolag, Klotens AB, med Liljevalch som verkställande direktör. Samma år färdigställdes en ångsåg.

Ludvika - Oxelösund

När hela banan Ludvika - Oxelösund öppnades för trafik 1 jan 1877 hade den, med den för tidens förhållanden, stora kapitalresurser bundits i järnvägsförbindelsen. Det blev angeläget för ägarna att utöka med den mängd gods som skulle fylla vagnarna. Liljevalch gjorde en väsentlig insats, när hans engelska huvudmäns intresse vände sig från järnvägsbygge till gruvdrift för att stimulera trafiken med exportmalm förutom sågade trävaror som fortfarande betydde mycket. När det gäller banbygget fanns många bittra ord över att man låtit utlänningar utföra ett så rent fosterländskt företag. Liljevalch blev därför ombedd att med hjälp av sina kontakter lotsa bolaget genom alla svårigheter redan från början. Utan hans insatser hade det kanske inte ens kommit till startlinjen.

Swedish Association Limited

1877 tog det svensk-engelska samarbetet nya och betydelsefulla former genom bildandet av en slags intresseförening, The Swedish Association Limited. Christopher Weguelin blev chef. Bolagets huvudsakliga uppgift var att verka som affärs- och förvaltningskontor för aktieägarnas gemensamma intressen i Sverige. Liljevalch skrev

till de engelska huvudmännen detaljerade rapporter om vad som hade hänt och gav råd om vad som borde hända. Av breven framgår att han var väl insatt i såväl järnbruksrörelsen som sågverksdriften. Liljevalch gjorde å deras vägnar också upp om köpet av Klotens egendomar.

Året därpå kom en ny teknisk innovation som gjorde det möjligt att göra användbart stål av fosforrik malm. Den så kallade Thomasprocessen löste defosforiseringsproblemet. I februari 1880 mottog Liljevalch, från London, en order att så fort som möjligt öppna gruvorna i Grängesberg. Det mesta av malmen där innehöll så mycket fosfor, att den inte tidigare hade kunnat tillgodogöras. Kort därefter visade också tyska uppköpare sitt aktiva intresse.

Hamnen i Oxelösund

Under 1876 och 1877 färdigställdes järnvägen till bland annat Nyköping. Vid bolagsstämman 1879 med Oxelösund-Flen-Westmanlands Jernvägsaktiebolag, OFWJ, kunde stämman glädja sig över att utbyggnaden av hamnen i Oxelösund var klar. Det blev dock inte fart på trafiken innan Klotens AB följande år började skeppa alla sina trävaror från sin egen brädgård via hamnen. Yrkesskickligt folk rekryterades från sågverksområdena i Söderhamnstrakten. De fick bo i nyinköpta lots- och fiskarstugor. Brädgårdsarbetarnas kunskaper kom väl till pass för att hålla ordning på virkesdimensioner och sortering av virke som skulle lagras en tid eller lastas vidare på fartygen.

För att klara av malmlasterna krävdes nya anläggningar. En väntad ångare om 1000 ton beräknades bli lastad med malm på tre dagar, skrev Liljevalch i februari 1880 till London. Han tillade också att när de fyra pråmar som köpts i Söderhamn var på plats blev det möjligt att på redde med trävaror

lasta 5 à 6 fartyg samtidigt. Den första järnmalsleveransen från Grängesberg skeppades iväg 1880.

Sir Ernest Cassel

Efter bankir Weguelins död 1881 blev en annan av de brittiska finansiärerna, Sir Ernest Cassel (1852–1921), från firma Bischoffsheim & Goldschmidt, mer aktiv. Han kom att bilda ett slags radarpar med Carl Fredrik jr. Sir Cassel hade världen som arbetsfält och gjorde stora investeringar runt om i världen, bland annat finansierade han den första Assuandammen i Egypten liksom gruvor och järnvägar i såväl Syd- som Nordamerika samt det första tunnelbanebygget i London. Cassel satsade, med hjälp av Liljevalch jr, pengar i Sverige och tog därmed bland annat initiativet till Grängesbergs Grufvebolag och Grängesbergs gemensamma gruvförvaltning. De genomdrev en sammanläggning av smågruvorna i området, finansierade större delen av det svenska järnvägsaktiebolaget (Swedish Central Railway Association) samt köpte in sig i de små järnvägarna i Bergslagen. Cassels affärsidé byggde på ett kombinerat företagsägarande för att kunna ta hand om alla led i produktionen.

Sir Ernest Cassel

Järnvägarna och gruvorna i Bergslagen var för Cassel en liten affär, men engagemanget fanns. Det är möjligt att följa det intresse som han ägnade den genom att studera korrespondensen mellan honom och

Liljevalch. Sir Cassels möjligheter att tränga in i den lokala miljön var begränsad, men Liljevalch hade goda kontakter åt olika håll, och deras samarbete blev mycket förtroligt. Cassel hade de stora visionerna, Liljevalch omsatte dem i handlingsdirektiv och den lokala platschefen, disponenten, genomförde dem genom övertalningar, påtryckningar och en praktisk organisation.

I juni 1882 var Liljevalch i London för en konferens med Cassel i samband med The Swedish Associations stämma. Under deras samtal mognade uppenbarligen tanken att målmedvetet gå in för malmexport. Liljevalch inledde efter hemkomsten en operation i syfte att i Grängesberg förvärva gruvrättigheter i sådan omfattning att brytning med moderna metoder blev möjlig. Tidigare hade äganderätten varit alltför splittrad. Det gällde att skynda på, andra intressenter rörde sig redan i trakterna. Men, blev man för angelägen såg å andra sidan säljarna sin chans att pressa upp priserna. Liljevalch var så livligt intresserad av dessa operationer att han i ett brev till disponenten Uno Ulin i Bergvik den 22 oktober 1882 bekände sig ha fått "malm-dille". Förutom Liljevalch var Vollrath Tham djupt engagerad i att köpa gruvor och gruvandelar i norra Grängesbergsfältet där de största kända fyndigheterna var belägna. När Ernest Cassel i juni 1883 besökte Sverige för första gången redovisade Tham en tablå över inköpen, bland annat nitton hela gruvor och stora delar i fyra andra större gruvor.

Jaktdag i Kloten med bland andra från vänster Cassel nr 2, Tham, nr 4 och Liljevalch nr 7.

Grängesbergs Grufveaktiebolag

Mot 1880-talets mitt försvagades järn- och stålmarknaden, men 1887 kom affärerna ånyo i gång. Det visade sig nu ha varit framsynt, att Klotens gruvandelar, som redan svarade för hälften av brytningen i Grängesberg, hade sammanförts i ett nybildat bolag, Grängesbergs Grufveaktiebolag med Liljevalch som bolagets verkställande direktör. Förvaltningen av Grängesbergs Grufveaktiebolag överlämnades direkt till Klotens AB med Vollrath Tham som ansvarig handläggare.

Men den här företagsekonomiska koncentrationen var inte nog. För att sänka brytningskostnaderna inleddes 1893 Grängesbergs gemensamma förvaltning sin verksamhet. Liljevalchs roll som verkställare var central också i samband med denna konsolidering, även om Cassels roll som beslutsfattare samtidigt var uppenbar. Under den här perioden utvecklades järnvägsdriften och hamnanläggningarna i Oxelösund. Malmexporten tog fart, men Cassel ansåg att verksamheterna fortfarande var organisatoriskt för splittrad. De svenska medarbetarna upplevde nu problem att förstå Cassels beteende. Till och med Liljevalch blev så småningom irriterad av den ström av order i brev och telegram som sköljdes över honom från Cassel. Hans innersta planer förblev dolda för alla. Liljevalch fick agera kraftfullt för att pressa

fram klargöranden och eftergifter av Cassel.

Trafikaktiebolaget Grängesberg – Oxelösund, TGO

År 1896 bildades det kapitalstarka Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund förkortat TGO med Liljevalch jr som drivande svensk huvudägare bland brittiska finansiärer. 30 juli konstituerades bolaget, efter att ha fått en så kallad kunglig sanktion den 27 juni. Ordförande vid mötet var Carl Fredrik Liljevalch. Han valdes till medlem av den första styrelsen och innehade denna plats till 1908.

Bolaget övertog rollen som styrande över Klotens AB, gruvrörelsen samt tre järnvägsbolag, som var för sig hade skilda ägare. Tillkomsten av TGO betydde att den långa bruksepoken i Kloten området i stort sett var över. Sågverksrörelsen var nedlagd och järnframställningen gick på sparlåga vid de småskaliga hyttorna.

Goda vinster

Under 1890-talet hade kurvan stigit brant för den svenska järnexporten. Som framgick ovan kunde Sir Cassel inte slå sig till ro, även om både järnvägarna och gruvorna gav goda vinster. Han hade insett att det var vanskligt för utlänningar att förvalta kapital på för den nationella hushållningen så vitala områden. Det hörde dessutom till Cassels naturliga affärsfilosofi att uppgiften att lösgöra sig från ett engagemang var lika viktig som åtgärden att binda sig. Vad han eftersträvade var ett börsapper, så förtroendeingivande att det kunde väcka intresse på en fondmarknad. Idén var fantasi-full med tanke på att aktiemarknaden fortfarande var så tunn i Sverige. Stockholms fondbörs inledde sin nya regelbundna verksamhet först hösten 1901. Andra svenska finansskretsar hade naturligt nog börjat in-

tressera sig för denna affärsrörelse. Av betydelse blev framför allt förbindelserna med Skandinaviska Kredit AB. Genom att sammanföra såväl järnvägarna som gruvorna under gemensam ledning också juridiskt skapades ett företag som väckte uppmärksamhet genom sin storlek och sin lönsamhet. Rederiverksamhet startas.

Grängesbergsbolaget

Med tiden köpte företaget upp metallindustrier längs järnvägssträckan och kom att bilda Grängesbergsbolaget. Detta bolag köpte i sin tur något år senare samtliga aktier i LKAB och de lappländska malmfälten och Liljevalch jr verkade där som styrelseledamot.

Klotenbolagets skogsegendomar såldes till Domänverket år 1900. Hyttan i Kloten blåstes ner 1910.

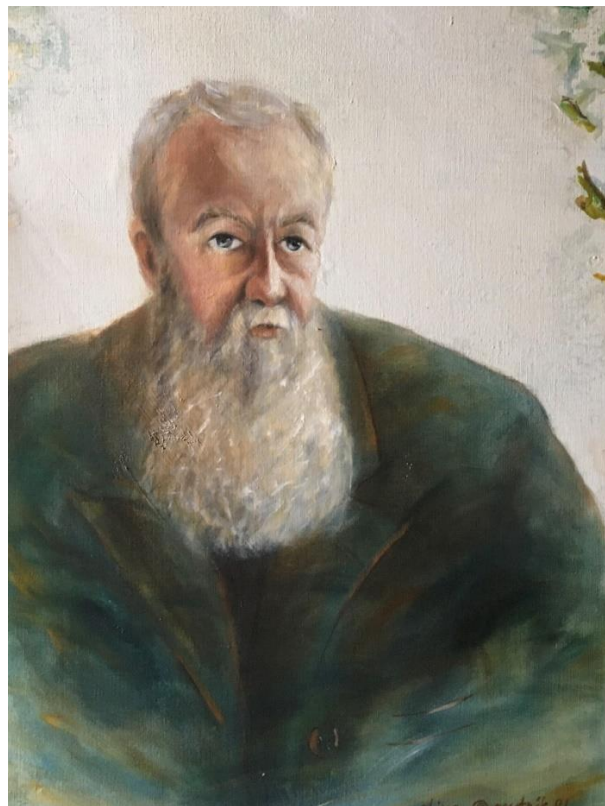
Med tanke på Liljevalchs dominerande roll som de engelska finansiärernas ombud i Sverige har frågan ställts varför han endast verkade som Grängesbergsbolagets styrelseordförande 1897–98. Åldern utgjorde knappast hela anledningen. Sir Cassel hade varit angelägen om att vid bolaget binda ett så tungt namn som möjligt, och hoppades, att O R Themptander, som nyss hade varit statsminister, kunde lockas att byta ut landshövdingeposten i Stockholms län mot denna topptjänst i det privata näringslivet. Men Themptander dog kort därefter, och då blev Liljevalch som ett provisorium

hans efterträdare. När vetenskapen att Sir Cassel avsåg att så småningom sälja ut sin aktiepost spreds, och när de svenska kapitalintressena i samma takt som detta skedde vann ökad tyngd, blev det dock naturligare att välja en företrädare för dem som ledde styrelsens arbete. Liljevalchs grepp om företagets vardagsproblem hade av naturliga skäl med åren blivit mindre fast. När han till 1908 års bolagsstämma sände ett meddelande, att han av hälsoskäl önskade avgå ur styrelsen, höll stämman hans post vakant i förhoppningen, att han

snart skulle tillfriskna. Han avled dock följande år.

Intressant är att notera Cassels uttalande att de lyckosamma affärerna inte för hans del byggde på omsorgsfulla kalkyler, på "conscious process reasoning". Hårt arbete och goda informationer var viktiga. Liljevalchs detaljspäckade rapporter ger en god uppfattning om hans krav på att hållas under rättad. Men ännu viktigare var något annat – "Instincts are the keys to success", enligt Cassel.

S/S C.F. Liljevalch av Stockholm var ett last- och ångfartyg som var byggt 1920 vid Göta- verken och det första i en serie om tio fartyg, vilka i början av 1920-talet levererades till Trafik AB Grängesberg-Oxelösund. Namnet hade hon fått av bolagets grundläggare och hon sattes omedelbart i malmfarten. Fartyget torpederades av den sovjetiska ubåten L-3 den 18 augusti 1942 utanför Västervik och sjönk till 70 meters djup, varmed 33 man omkom och sju räddades.

Carl Fredrik Liljevalch

Malmfälten i Gällivare och Kiruna

Malmen i Gällivare och Kiruna började också under den här perioden i slutet av 1800-talet tillvinna sig europeiska köparens intresse. Det finns många paralleller mellan det som skedde i Grängesberg och händelseutvecklingen i norr. I båda fallen var det engelska kapitalintressen som gjorde de första ansatserna möjliga. I båda fallen blev järnvägsfrågan hävstången som kunde göra gruvdrift i industriell skala lönsam. De första malmtransporterna kördes i mars 1887 från Gällivare till Luleå. I juli 1903 förrättade kung Oscar II invigningen av banan från Kiruna till Narvik.

Cassel, Liljevalch och Tham började alltmer oroas över vad som hände kring malmfälten i norr. Under 1880-talet såg inte Liljevalch något direkt hot från norr på grund av prisläget. Det blev flera resor till norr de följande åren. Det blev en period av taktiskt agerande för ett övertagande i en tid full av rykten och skvaller. Redan 15 februari 1892 sände Liljevalch till Sir Cassel en detaljerad promemoria om Gällivareföretagets lönsamhet. Det har senare visat sig att Cassel bar på planer att förvärva också malmfälten i norr, redan före bildandet av Trafik AB Grängesberg – Oxelösund, TGO.

Malmköpare

G. E. Broms, den dominerande aktieägaren i AGM med dotterbolag LKAB, stod inför sitt fall, och det var känt att företrädare för kontinentens stora malmköpare stod beredda att ta över. Inom Cassels läger förstod man vad det kunde innebära om de största kunderna kom att behärska den viktigaste konkurrenten. Det krävdes mycket

diplomati och många ingångar innan Broms satte sig, efter att staten avböjt att gå in som ägare, vid den avgörande förhandlingen där även regeringen fanns involverad, vilket i grunden avgjorde frågan. Det finns inte så mycket dokumenterat om relationen mellan Grängesbergsbolaget och regeringen, men det var en viktig del för en slutlig lösning. När väl Tham och Broms intog platserna kring förhandlingsbordet var finansieringsfrågan den viktigaste för Tham. För Broms var det att få tillräckligt med medel för att kunna befria sig från de optioner han tagit hos Norddeutsche Bank.

Ett optionsavtal om köp av Broms aktieposter är dagtecknat 11 februari 1903. Den 9 september skrev Tham till Liljevalch, som var utomlands och skötte sin hälsa, att hela lapplandsaffären hotade gå om intet om bankernas anbud avvisades. Det var Cassels som hade invändningar. Riksdag och regering var känsliga för styrning från utlandet. Blivande ordförande för bolaget Erik Frisell reste då till London för att lugna ner Cassel. Det dröjde till 2 april 1904, innan optionen fullföljdes. I och med det gjorde LKAB disponenten Hjalmar Lundbohm entré i TGO. Samarbete utvecklades framförallt mellan Lundbohm och Tham, men även Liljevalch. Även agitatorn Kata Dalström kommer på sitt ”härjartåg” till Kiruna.

Det som följde nu var att utforma ett avtal med svenska staten, 1907. Det handlade om delägarskap, styrelserepresentation och på sikt statligt övertagande av bolaget. 1957 blev LKAB statligt.

Boende

Saltskogs gård i Södertälje

Saltskogs gård och ägor i utkanten av Södertälje, på gränsen till Tveta socken, förvärvarades av Carl Fredrik Liljevalch 1881. Han lät bygga det vackra huset på Saltskogs ägor. Liljevalch hade, som det hette, ”klen luftrör” och tyckte säkert att den då berömda bad- och kurorten Södertälje var ett bra ställe att bosätta sig nära. Gården hade anor från 1500-talet. Tidigare hade gården varit i Lovisins, Gyllenstiernas, Dufvas och Tamms ägo. Liljevalch blev dock den första som bosatte sig på gården. Han tog aktiv del i gårdens arbete, och utvecklade den till ett mönsterjordbruk. Han gjorde också omfattande upp- rustningsarbeten av gården och ägorna vilka blev en kulturell mötesplats fylld av konst. Senare gjordes en tillbyggnad till huvudbyggnaden, samt en mindre villa och en ladugård, stall och ekonomibyggnader. Trädgården innehöll flera ovanliga trädsor- ter och fick ett engelskt utseende. Mycket stensattes, och två nya runstenar ristades. Promenadvägar byggdes genom parken till utsiktsberget och en liten ”grotta” i kanten av ravinen. På de svängda murarna söder om huset spaljerades fruktträd. Fruktträd-

gården i södersluttningen innehåller fortfa- rande många äppelsorter.

Saltskog gård blev en självklar plats för många och stora bjudningar, liksom Medstugan, Liljevalchs jaktvilla i Jämtland.

Fosterdottern Fanny

Även Södertälje fick på olika sätt del av Liljevalchs filantropiska verksamhet. Nämnas kan hans donation som skapade det bi- ologiska museet. Han investerade dessu- tom kapital i Södertälje Kanal och Sluss- verksbolag samt i Södertälje badaktiebo- lag. Han finansierade även en järnvägs- sträcka för att orten skulle bli lättillgänglig för stadsborna.

På Saltskogs gård bodde även Fanny, född Wesche (1867–1961), fosterdotter till Carl Fredrik Liljevalch. Hon gifte sig med en- voyén Carl Filibert Hultgren (1864–1944). När Liljevalch dog 1909 gick huset med dess betydande konstskatter i arv till ma- karna Hultgren, som fortsatt bodde på går- den.

År 1964 köpte Södertälje stad gården med alla ägorna. Höghus byggdes vid Tvetavä- gen och radhus i sluttningen mot fjärden.

En ny stadsdel, Saltskog, började ta form. Under byggperioden hittades i en myntskatt från 1600-talet. Det var Saltskogskatten från Gustav II Adolfs tid. Idag bor flera tusen personer i området.

Sedan gårdens siste private ägare Björn Hultgren, avlidit år 1971, stod också huvudbyggnaden tom. Efter många års diskussioner och uppvaktningar av bland an-

nat Södertälje Konstnärskrets enades man 1985 om att bevara byggnaderna och upprätta en stiftelse. Gården drivs idag av Stiftelsen Saltskog Gård. Den har återställt mycket av gården i ursprungligt skick. Idag finns där flera konstnärsateljéer och utställningslokaler. Evenemangen på Saltskog gård är av varierande slag. Ofta hålls utställningar, föredrag och konserter.

Medstugan i Åre

Carl Fredrik Liljevalch besökte Medstugan, i trakterna av Åre, första gången 1885, då som så kallad luftgäst. Han var 48 år och redan något svag till hälsan. Han trodde att en vistelse i fjällmiljö skulle göra honom friskare. Han blev mycket förtjust i trakten och människorna i byn Medstugan. Under de första årens vistelser bodde han inackorderad hos bybor. Den rikliga förekomsten av ripor och fjällfisk i storslagna naturomgivningar fängslade honom och han tillbringade dagarna med bl. a avkopplande promenader, fiske och fågeljakt. Liljevalch förvärvade i Medstugans by sju hemman, hela eller delar, under tiden 1891 – 1906. Hemmanen gränsade till varandra och bildade ett sammanhängande område på drygt 14 000 hektar. Större delen utgjordes av skogs- och myrområden. Den åkerareal som idag tillhör egendomen har uppodlats av Liljevalch och senare av Jämt-

lands läns Hushållningssällskap. Egendomen vittnar om hans intressen och personlighet och skiljer sig från andra jaktvillor genom sin uttalade karaktär, gäller både byggnad och omgivning. År 1897 stod jaktvillan som Liljevalch lät uppföra enligt arkitekt Agi (August) Lindegrens ritningar klar. Lindegren ritade även badhus, ekonomibyggnader och två jaktstugor som ligger sex kilometer söder och norr om jaktvillan. Jaktstugorna användes för övernattning under jaktsäsongen.

Nyodlingar och dikningar

De omfattande nyodlingarna och dikningarna, resulterade i odlade vallar med högre produktion än starrmyrarna och blev till ett föredöme för bönderna i trakten. Avsikten med gården i Medstugan var att bygga upp ett mönsterjordbruk i fjällmiljö där det bedrevs försöksverksamhet med både växtodling och husdjursskötsel. Liljevalch byggde

upp ett helt litet samhälle bestående av ladugård för 20 kor, stall, magasin, vagnsbod, torvströhus, visthusbod, såghus, förvaltarbostad, jaktskyttstuga, bostadshus och slutligen 1908 även ett mejeri som drevs fram till 1946. I mejeriet tillverkades ostsorter som cheddar, stilton och schweizerost.

Myskoxar

Uppmuntrad av Alfred Nathorst, polarforskare och botaniker, och Gustav Kolthoff, zoolog och konservator, gjorde Liljevalch i början av 1900-talet försök att inplantera myskoxar vid Medstugan. Det var fyra myskoxar från Grönland, två tjurar och två kvigkalvar. Tanken var att de så småningom skulle inplanteras i den svenska fjällvärlden. Myskoxarna klarade inte av att leva i fångenskap och dog en efter en, enligt en del uppgifter på grund av vällev-

nad.

De vidsträckta nyodlingarna lyckades, men inte försöket med inplanteringen av myskoxar.

Under tjugotre år återkom C F Liljevalch till Medstugan. Under de sista tolv åren bodde han i sin egen jaktvilla. Liljevalch med släkt och vänner återkom till bygden under jaktveckorna i augusti och september samt under påsken och sommaren.

Medstugans egendom är med sina drygt 14 000 hektar en väldigt stor sammanhängande egendom. Jämtlands Hushållningssällskap blev genom donationen ägare till egendomen i december 1909. Liljevalch testamenterade även Grängesbergsaktier till ett värde av 135 tkr och 50 tkr i kontanter, i dåtidens värde, till Hushållningssällskapet.

Det första experimentet - myskoxar

Runt sekelskiftet lät Liljevalch importera myskoxar från Grönland, två tjurar och två kvigkalvar. De utfödrades under tillsyn av Per Persson "Per Persa den äldre". Tanken var att de, så småningom, skulle släppas fria på fjället.

De trivdes dock inte i fångenskapen utan dog, en efter en, enligt vissa uppgifter på grund av vällevnad!

Familj och vänner

Far, bröder och svärson

Släkten Liljevalch har två huvudgrenar, den ena verksam i köpmannabranschen, den andra inom medicinen. Första gången namnet Liljevalch nämns, dock med många olika stavningar, är 1636. Men adels anor finns ner på Karl Knutssons Bondes tid 200 år före dess.

Carl Fredrik Liljevalch sr

Carl Fredrik senior (1796–1870), föddes i Lund men flyttade redan som sextonåring till Stockholm och gjorde en anmärkningsvärd karriär. Hans affärsrörelse bestod främst av träförädling, rederiverksamhet, export av trävaror och import av stenkol. Tillsammans med makan Margareta de la Rose fick de 10 barn varav 6 överlevde till vuxen ålder.

Under missväxtåren i övre Norrland lindrades nöden genom Carl Fredrik seniors spannmålsleveranser och han kallades därför "Norrlands välgörare". Han drog även igång industriell verksamhet i denna fattiga del av Sverige.

Hemma i Stockholm öppnade Carl Fredrik senior snart en egen grossiströrelse, uppförde en ångsåg och en träförädlingsfabrik vid Tegelviken, närmare bestämt granne med Stora varvet som låg på den plats där Viking terminalen nu finns.

En del av tillverkningen utgjordes av faner som exporterades till England och USA på Liljevalchs egna fartyg. Kontakten mellan Carl Fredrik Liljevalch d.ä. och England utvecklades och genom returlaster blev han på 1830-talet Sveriges största importör av engelskt stenkol.

Carl Fredrik senior köpte sågverk, där ibland Baggböle utanför Umeå 1834, byggde fabriker för träförädling, uppförde skeppsvarv i nästan varje utskeppningshamn längs Norrlandskusten och skeppade trävaror till Asien och Australien.

Ostindien

På uppdrag av den nyttillträdde kungen, Oskar I åkte han dessutom till Ostindien för att upprätta ett handelsavtal som tillät utländska fartyg att lasta och lossa i Kina. Han lyckades också lägga grunden till svenska och norska handelskonsulat i de kinesiska hamnstäderna.

Carl Fredrik seniors sista riktigt stora projekt var engagemanget i det Gotländska Myrodlingsbolaget, vars verksamhet inriktades på att utdika öns stora myrar och göra dem odlingsbara. Bland annat startades 1858 försöksodlingar av vitbeter och planerades en sockerfabrik. 1864 gick Liljevalch i konkurs och lämnade Gotland för gott. De sista åren bodde han hos sonen Carl Fredrik jr innan han avled den 24 juni 1870.

I syskonskaran fanns, förutom Carl Fredrik junior, ytterligare två bröder som kom att placera sig på framträdande positioner i samhället nämligen Edward (1833–1915)

och Thomas (1840–1904). Redan som tio-åring skickades Edward på en världsomsegling. Med studier och företagande på Gotland i bagaget flyttade de till Stockholm och kom att få inflytande inom näringslivet, finansvärlden och huvudstadens politik.

Bröderna Edward och Thomas

Familjen Liljevalch tjänade pengar på handel under Krimkriget i mitten av 1850-talet, och Edward och Thomas kunde så småningom etablera sig som bärare. 1870 bildade de bärgnings- och dykeribolaget Neptun, med bidrag från Lars Johan Hierta. Företaget blev ett av de ledande bärgningsföretagen i världen med många internationella uppdrag. Under 70 års verksamhet utfördes tusentals bärgningsuppdrag i Östersjön, Nordsjön, Medelhavet och till och med i Svarta havet. Bolagets verksamhet blev ett embryo till modern sjöräddningstjänst.

Edward Liljevalch

Edward var under lång tid ledamot av Stockholms stadsfullmäktige med ansvar

för stadens finanser och fastighetsaffärer, en position som motsvarar dagens kommunstyrelseordförande.

Thomas utsågs 1893 till styrelseledamot i Riksbanken och samma år till ledamot i stadsfullmäktige i Stockholm. Han var också ledamot i flera företagsstyrelser och VD för Oskarshamns Verkstads- & Skeppsdockas AB.

Svärsonen Carl Hultgrens (1864–1944), gift med Liljevalchs adoptivdottern Fanny Wesche (1867–1961), karriär gick från en tidig bana i tullverket så småningom till chef för UD:s handelsavdelning och från 1918 envoyé i Buenos Aires med sidosäckreditering i Santiago de Chile, Montevideo och Asunción. Han blev sändebud i disponibilitet 1925 och tog avsked 1931 för att tillbringa resten av sin livstid på Saltskog, där han kunde nås på telefonnumret Södertälje 5. Carl Hultgren bidrog till att i hög grad främja handeln mellan Sverige och Latinamerika. Hans kontakter och nätverk var stort. Hultgren deltog under sin karriär i en rad olika förhandlingar med främmande makter. Listan på hans olika utmärkelser är imponerande; Storkorset av Peruanska Solorden, Kommendör av första klassen av Badiska Zähringer Löwenorden, Andra klassen av Japanska Heliga skattens orden, Andra klassen av Siamesiska Vita elefantens orden, med flera.

Vänner och nätverk

Carl Fredrik Liljevalch jr hade en stor umgängeskrets och ett omfattande nätverk av personer, organisationer, bolag, etcetera. Han förenade gärna nytta med nöje och omgav sig med inflytelserika vänner. Men vänkretsen var inte någon likriktad skara; här fanns svenska och internationella fi-

nanspampar, vetenskapsmän, konstnärer och representanter för den radikala socialdemokratin. Många av dessa nämns i texterna ovan.

De konstnärer som ingick i Liljevalchs vänkrets var bland andra Prins Eugen, Christian Eriksson, Anders Zorn, Eugene

Jansson och Bruno Liljefors, som alla skulle bli drivande i projektet Liljevalchs konsthall. Dessutom förmedlade deras gemensamma vän värdefulla kontakter mellan dem och konstintresserade kapitalister. På så sätt fick exempelvis Anders Zorn sin inflytelserike mecenat Sir Ernest Cassel. En annan av Liljevalchs betydelsefulla konstnärsvänner var arkitekten och etsaren Axel Herman Hägg. Han var verksam i London där han utgjorde den svenska konstnärskolonins medelpunkt och fungerade som en naturlig kontakt för

besökande svenskar, såsom Carl Fredrik jr, Anders Zorn och många andra.

Även LKAB disponenten Hjalmar Lund-bohm fanns med i dessa Stockholmskretsar. Enligt uppgift ingick flertalet av dessa herrar i Sällskapet Idun, ett sällskap för män, grundat 1862 i Stockholm. Av de ursprungliga stadgarna framgår att Sällskapet är för *”i Stockholm bosatte män, hvilka åt vetenskap, vitterhet och konst på skilda banor egna verksamhet och intresse.”*

Arv och donationer

Carl Fredrik Liljevalch jr avled, 71 år gammal, i sitt hem i Saltskog eftermiddagen den 24 april 1909. Vid sin död 1909 efterlämnade han en förmögenhet på ca 8 mkr, som motsvarar mer än 250 miljoner kronor i dagens penningvärde.

C.F. Liljevalch jr skänkte stora summor till Uppsala universitet, Handelshögskoleföreningen i Stockholm samt Stipendiefonden vid nuvarande Stockholms universitet. Liljevalchs stipendiefond delar fortfarande ut stipendier till studieresor avsedda för studenter vid matematisk-naturvetenskapliga fakulteten vid Stockholms universitet.

Under sin livstid donerade han omkring 3,3 miljoner kronor per år, i dagens penningvärde, till bland annat vetenskapliga ändamål och yrkesutbildningar. Eftersom han var stor förespråkare för kvinnans rätt till ett självständigt yrke utanför hemmet gynnade han Svenska Kontoristföreningen och Sjuksköteleföreningen med 8 miljoner kronor var, i dagens penningvärde.

Katas vandringsbibliotek

Vännen Kata Dalström fick ekonomiskt stöd i sin verksamhet. Det kunde exempelvis gälla inköp av böcker till vandringsbibliotek för rallare eller bidrag till konstnärer på svältgränsen.

Liljevalch donerade genom sina testamentariska dispositioner, förutom betydande egendomar i Norrland, omkring 1,5 miljoner kronor i dåtidens pengavärde till allmänna ändamål. Sålunda testamenterade Liljevalch bland annat 200 000 kronor vardera till följande institutioner: Sveriges kontoristförening, Handelshögskolan i

Stockholm, Stockholms högskola och Uppsala universitet. Till Jämtlands Läns Hushållningssällskap donerade Carl Fredrik Liljevalch, jämte 150 000 kronor, all sin fasta och lösa egendom inom Medstugans by i Åre socken. Enligt donators bestämmelse ska denna egendom utgöra en mönstergård för traktens hemmansägare.

Ytterligare ett exempel är donationen av aktier värda 200 000 kr (6,2 mkr) till landstinget på Gotland. Enligt testamentet skulle halva räntan på kapitalet användas till *”befordran av skogskulturen inom Gotlands län”* och den andra halvan till *”lindrande av nöd bland fattiga sjömän, lotsar och fiskare jämte deras familjer med företräde för de familjer som förlorat sitt stöd genom olyckshändelser till sjön”*. Aktierna såldes och en skogsfond bildades. Fonden har stöttat det gotländska skogsbruket genom bidrag till markägare, satsning på plantskola och återbeskogning av områden som drabbats hårt av skogsbrand.

Femtio tusen kronor (1,6 mkr) testamenterades till en fond, som skulle förvaltas av Södertälje stadsfullmäktige, räntan användas till anskaffande av bränsle till de fattiga, som inte var intagna på fattiggården.

Det fanns fortfarande nästan 62 miljoner kronor kvar, i dagens penningvärde, efter att arven och donationerna delats ut. I testamentet ges boutredningsmännen fria händelser att disponera överskottet. Det kom bland annat att användas till byggnad av Liljevalchs konsthall i Stockholm och Samstugan i Bergvik.

Biologiska museer och Cassels donation

Carl Fredrik Liljevalch bidrog till byggande av biologiska museer i Uppsala, Göteborg, Södertälje och Stockholm. Vid byggandet av det Biologiska museet i Stockholm kom han i kontakt med Huddiksvallsbördige arkitekten Agi Lindegren som senare kom att anlitas av Liljevalch som arkitekt för utbyggnaden av egendomen i Medstugan samt Cassels donation i Grängesberg.

År 1896 donerade Sir Ernest 250 000 kronor till Grängesbergs arbetare. Pengarna

gick till en fond kallad E Cassels arbetare fond vid Grängesbergs gruvor. Fonden skulle enligt donatorn användas till inköp av mark och uppförande av en byggnad innehållande bibliotek och lärum för arbetarna, samt lokaler för konserter, sammankomster, fester, överläggningar och för föredragshållande. Dessutom skulle en parkanläggning och en plats för idrottsutövande anläggas. Fonden skulle även användas för att bygga badhus- och tvättinrättning och ett skolkök. Själva fasaden var inspirerad av Bank of England i London.

Liljevalchs konsthall på Djurgården i Stockholm

Byggnaden uppfördes 1913–1916 efter ritningar av arkitekt Carl Bergsten och räknas enligt arkitekturhistorikern Fredrik Bedoire till den moderna arkitekturens genombrottsverk i Sverige. Sedan år 1974 tillhör konsthallen Stockholms stad. Byggnaden är blåklassad av Stadsmuseet i Stockholm vilket innebär "att bebyggelsen bedöms ha synnerligen höga kulturhistoriska värden".

Carl Fredrik Liljevalch efterlämnade vid sin död sammanlagda tillgångar på omkring 250 miljoner räknat i dagens penningvärde. När arvtagarna fått sitt och alla donationer delats ut fanns det fortfarande omkring 1,8 miljoner kronor kvar, närmare bestämt nära 62 miljoner kronor i dagens penningvärde. I sitt testamente ger Carl Fredrik jr boutredningsmännen fria händer att disponera överskottet. De ekonomiska medlen för uppförandet av Liljevalchs konsthall kom

från dessa "överblivna" pengar.

Carl Fredriks konstnärsvänner med skulptören Christian Eriksson i spetsen menade att den gode vännen nämnt att han gärna ville se en permanent utställningslokal för samtidskonst. En annan vän, Prins Eugen, lyckades få tillgång till en tomt som ägdes av Stockholms stad, i kvarteret Fyrkanten på Djurgården.

En arkitekttävling utlystes och juryn valde Carl Bergstens radikala förslag. Den förste intendenten, dvs konsthallschefen tillsattes av Prins Eugen. Det var Sven Strindberg, en släkting till August Strindberg, som hämtades från egen galleriverksamhet i Helsingfors. Liljevalchs konsthall invigdes 1916 med en gemensam utställning av tre av Liljevalchs vänner, nämligen de hyllade konstnärerna Anders Zorn, Carl Larsson och Bruno Liljefors.

Samstugan i Bergvik

Samstugan i Bergvik uppfördes, liksom Liljevalchs konsthall 1916, möjligen var invigningen 1917. Ett initiativ av bland annat Vollrath Tham jr.

Samstugan byggdes för bergviksbygdens folk. Bergvik & Ala AB och senare Stora Kopparbergs AB, förvaltade byggnaden. Då detta bolag lämnade bygden i slutet av 1980-talet köptes byggnaden för symboliska en krona av Bergviks församling och förvaltas nu av Söderåla Pastorat.

Syftet med huset var att det skulle vara till glädje för bygden och framförallt för personalen vid Bergvik och Ala AB. Samstugans verksamhet i dess ursprung kan liknas vid en form av kulturgård med ett stort programutbud. Allt utom politisk agitation fick förekomma. En av de personer som anordnade kulturaftnar och andra aktiviteter i Samstugan var stinsen Karl Tirén,

känd som sameforskare, svensk pionjär i att spela in jojk på fonograf, spelman och fiolbyggare samt konstnär och bror med konstnären Johan Tirén.

När kyrkan övertog Samstugan förband den sig att låta Samstugan användas fritt för kaffe vid begravningar, dop och bröllop. I övrigt har intresserade fått hyra lokalerna för att användas vid möten och andra aktiviteter även om de inte haft en direkt koppling till kyrkans verksamheter.

I Samstugans närhet hade ett år tidigare uppförts Bergviks kyrka med donerade medel av Uno Ulin med maka. Vackert beläget på älvdalens norra sida återfinns nu, sedan drygt 100 år, dessa båda byggnader, som bland annat påminner oss om två pionjärer och kolleger inom Bergvik & Ala AB som haft stor betydelse för såväl bolaget som bygden.

Liljevalchs konsthall, Stockholm

Samstugan, Bergvik

Efterord

I mitt förord citerade jag Ingvar Oremark som konstaterade att *"Carl Fredrik Liljevalch jr:s namn hör idag till de glömda namnen även i dessa trakter, där hans betydelse en gång var avsevärd."* Med "dessa trakter" menade Oremark Bergvik och Söderhamn. Under min "resa" med Liljevalch vill jag nog påstå att dessa trakter även innefattar stora delar av Sverige. Stora delar av Sverige har nåtts och utvecklats av Liljevalch och den krets han var verksam i. För mig har det varit en intressant, rolig och lärorik resa. Intressant och lärorik för det var en viktig period i Sveriges utveckling till industriland. Flera nybyggarorter uppstår i ett gigantiskt samhällsbygge. Nya orter som Bergvik och Kiruna byggs. Som boende i Bergvik har det dessutom varit roligt att se att personer som gjort avtryck här dyker upp och gör avtryck på andra orter. Förutom Liljevalch har vi Kata Dalström och Karl Tirén. Den sistnämnde kopplas väl inte direkt till industriutvecklingen, men var anställd vid Statens Järnvägar som spelade en stor roll för transporter av gods. Tirén lyckades dessutom, under sin tid som förste skrivare vid järnvägen i Kiruna, stoppa överlastningen av malm i vagnarna. Något som inte uppskattades av LKAB eller högre tjänstemän inom SJ. Trots detta tror jag att vänskapen med Hjalmar Lundbohm fortsatte, i alla fall fanns tavlor målade av Karl Tirén i Lundbohms ägo.

Jag har försökt se möten och kopplingar mellan personer som nämns i texten. Lilje-

valch och Lundbohm bör ju ha träffats.

Båda var bekanta med konstnärskretsen med bland annat Anders Zorn och Prins Eugen. Dessutom fanns det manliga Sällskapet Idun i Stockholm.

Under det här arbetet dyker det upp personer som jag inte alls tänkt på från början. Men som jag tämligen snart inser att de måste med i berättelsen. Två som jag vill nämna är Vollrath Tham och Hjalmar Lundbohm. Tillsammans med Liljevalch visade de på vilja och handlingskraft. Alla tre var duktiga på att omsätta sir Ernest Cassels visioner, idéer och kapital konstruktivt. Det finns likheter mellan dem, men Lundbohm har ytterligare en dimension; den synliga patriarken.

Min förhoppning är att Carl Fredrik Liljevalch jr blir föremål för en djupare forskning framöver, gärna i en doktorsavhandling. Det finns brevväxlingar, kontakter på högsta politiska nivå, åren i London, hans egenskaper som förhandlare och medlare, med mera att fördjupa granskningar i. Dessutom verkade han i en tid då Sverige förändrades. Vi är idag många som anser att vårt land åter håller på att förändras, men frågan är till vad?

Vilka är dagens "Liljevalchare" som utgår från Hiertas inställning till entreprenörskapet: pengarna skulle tjänas på affärer som var nyttiga för Sverige och vinsten användas till att förstärka näringslivet och förbättra levnadsvillkoren för dem som utförde arbetet.

Käll- och litteraturförteckning

- sv.wikipedia.org/wiki/Carl_Fredrik_Liljevalch_den_yngre
- Carl Fredrik Liljevalch, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10277>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Nils Meinander), hämtad 2020-03-19
- www.liljevalchs.se/om/om-liljevalchs/carl-fredrik-liljevalch-jr/
- www.liljevalchs.se/om/om-liljevalchs/bakgrund/
- www.liljewalchska.se
- <http://www.saltskoggard.se/gard.htm>
- <https://hushallningssallskapet.se/alla-sallskap/valj-sallskap/hushallningssallskapet-jamtland/verksamheter/medstugan-egendom/>
- Envoyé Hultgren, Tidens tecken, Torsten Källemarks blogg om allt mellan himmel och jord. 2017.
- Bergviks Industrimuseum, naturen, tekniken och människan. En rundvandring med Ingvar Oremark. Bergviks Allting. 2011.
- Artiklar i bland annat Bergvik Nu, av Ingvar Oremark. 2005.
- Männen kring Carl Daniel Ekman och tillkomsten av världens första sulfitecellulosafabrik. George Spaak. Industrihistorisk skriftserie utgiven av Svenska Cellulosa-Trämasseföreningarna, nr 6, 1957.
- Papper och massa i Hälsingland och Gästrikland. Christian Valeur. Skogsindustriernas historiska utskotts skriftserie. 2007.
- Gränges, en krönika om svensk järnmalm. Nils Meinander. 1968
- Kloten – vacker natur och en rik historia. Industrilandskap i Bergslagen. 2013.
- Landskap, jaktvillor och kurhotell. Arkitektur och turism i Västjämtland 1880–1915. Akademisk avhandling, filosofie doktorsexamen vid humanistiska fakulteten, Umeå universitet. Marta Järnfeldt-Carlsson, fil kand. 1988.
- Kata Dalström. Agitatorn som gick sin egen väg. Gunnela Björk. Historiska media. 2017.
- Bergvik & Ala Nya AB, 1853 – 1928. Ewald Granström.
- Carl Daniel Ekman – vem var han egentligen? Lennart Eriksson. SPCI – Sveriges Pappers- och Cellulosaingenjörers förening. 2020
- Herrarna Liljewalch – med sinne för affärer. Svante Hedin.
- Hjalmar Lundbohm – en studie om ledarskap inom LKAB 1898–1921. Doktorsavhandling av Curt Persson. Luleå Tekniska Universitet. 2015. (Finns även i bokform)
- Karl Tirén. P.W. Häger. Hälsinge runor 1970. Hälsingekretsen av Gästrik-Hälsinge Hembygdsförbund.

Från <http://www.liljewalchska.se/> utdrag ur Testamentesavskriften

Detta är en avskrift av en kopia av Carl Fredrik Liljevalch juniors testamente. Testamentet är skrivet för hand och med gammaldags stavning, dessutom har kopieringen ibland missat i högerkanter, vilket tillsammans har inneburit vissa problem. Undertecknad har gjort så gott jag kunnat för att följa både stavning, understrykningar och interpunktion, men kan inte garantera att allt är exakt rätt.

Augusti 2012, Rolf Niklasson

Testamente

Med upphävande af samtliga af mig förut gjorda testamenten förklarar jag härmed följande bestämmelser innefatta min yttersta vilja och mitt testamente.

Jag testamenterar:

§1

Till Fröken Elisabeth Lundgren, som under så många år på ett beundransvärdt sätt förestått mitt hus, handhaft mina enskilda affärer och dessutom på det mest sjelfuppoftande sätt egnat mig och flera andra sjuka i mitt hus vård, Ett Hundra Tusen kronor, hvarjemte utredningsmännen skola, efter inhemtande af Fröken Lundgrens önsknningar bland mina mobilier i Stockholm och på Saltskog utvälja och till henne öfverlemna möbler, mattor, konstsaker och linne för möblering af två rum; ...

§5

Tvåhundra Tusen kronor till en fond, som förvaltas af Gotlands Läns Landsting och hvaraf halfva räntan skall användas för befordran af skogskultur inom länet och andra hälften till lindrande af nöd bland fattiga ...

till Sveriges Kontoristförening i Stockholm, som bidrag till dess byggnadsfond Etthundra Tusen kronor och dessutom Etthundra Tusen kronor till en fond, hvaraf räntan användes till resestipendier till lofvande unge män, för att sätta i tillfälle att utomlands utbilda sig i handelsyrket; ...

Stockholm den 21 januari 1908

C. F. Liljevalch

Text ur Nationalencyklopedin, 1993

Liljevalch Carl Fredrik, 1837–1909, industriman, disponent vid Bergviks sågverk (senare Bergvik & Ala AB) 1868–97, VD för Klotens AB 1876–96, VD för Grängesbergs grufve AB 1883–96. Liljevalch verkade som ombud för de brittiska finansörer vilkas kapital spelade en central roll vid den industriella omvandlingen av Sverige. Därigenom kom han att få stort inflytande vid skapandet av den norrländska sågverksindustrin samt företag som t.ex. Trafik AB Grängesberg-Oxelösund vilka öppnade malmexport från Grängesberg, Gällivare och Kiruna. Liljevalch gjorde stora donationer för vetenskapliga ändamål. Överskottsmedel från hans testamentariska donation möjliggjorde uppförandet av Liljevalchs konsthall.

